NAVJYOT / Vol. XV / Issue – I ISSN 2277-8063

हिंद महासागरातील बदलती सुरक्षा समीकरणे आणि भारत-मालदीव संबंध: एक धोरणात्मक अभ्यास

प्रा.बळवंतराव कुंडलिक जाधव सहाय्यक प्राध्यापक, एन.एस.सोठी लॉ कॉलेज , सांगली
मोबाईल नं : ९४२३२०६८९३, E-mail : 1973jbk@gmail.com

प्रस्तावना :

हिंद महासागर हा केवळ पाण्याचा विशाल साठा नसून तो जागतिक व्यापाराचा, ऊर्जेचा आणि आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचा मुख्य महामार्ग आहे. या महासागराच्या अगदी मध्यभागी वसलेला मालदीव हा द्वीपसमूह देश भारतासाठी भौगोलिक आणि सामरिकदृष्ट्या अत्यंत महत्त्वाचा आहे. भारताच्या परराष्ट्र धोरणातील 'नेबरहुड फर्स्ट' (शेजारी प्रथम) आणि 'सागर' (SAGAR - Security and Growth for All in the Region) या महत्त्वाकांक्षी संकल्पनांमध्ये मालदीवला केंद्रस्थान देण्यात आले आहे. भारत आणि मालदीवचे संबंध ऐतिहासिक, सांस्कृतिक आणि व्यापारी धाग्यांनी विणलेले आहेत. मात्र, अलिकडच्या दशकात हिंद महासागरातील बदलत्या सुरक्षा समीकरणांमुळे या संबंधांना एक नवीन परिमाण लाभले आहे.

चीनचा या प्रदेशातील वाढता हस्तक्षेप आणि मालदीवमधील अंतर्गत राजकीय स्थित्यंतरे यामुळे भारताच्या दक्षिण सागरी सीमेच्या सुरक्षिततेसमोर नवीन आव्हाने उभी राहिली आहेत. मालदीवमधील 'इंडिया आउट' सारख्या मोहिमा आणि चीनकडे झुकलेले तिथले नवीन राजकीय नेतृत्व यामुळे दोन्ही देशांतील राजनैतिक संबंधांची कसोटी लागत आहे. भारतासाठी मालदीव हा केवळ एक शेजारी देश नसून, हिंदी महासागरातील शांतता आणि स्थैर्य राखणारा एक महत्त्वाचा स्तंभ आहे. सादर अभ्यास हा भारत-मालदीव यांच्यातील याच बदलत्या सुरक्षा समीकरणांचा, धोरणात्मक आव्हानांचा आणि भविष्यातील संधींचा चिकित्सक आढावा घेतो.

पारिभाषिक शब्द : सामरिक स्थान, नेबरहुड फर्स्ट, एक्सक्लुझिव्ह इकॉनॉमिक झोन (EEZ), सागरी सुरक्षा, राजनैतिक संबंध.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

१. हिंद महासागरातील मालदीवचे भौगोलिक आणि सामरिक महत्त्व स्पष्ट करणे.
२. भारत आणि मालदीव यांच्यातील ऐतिहासिक सुरक्षा सहकार्याचा आढावा घेणे.
३. मालदीवमधील बदलत्या राजकीय स्थितीचा भारताच्या सुरक्षिततेवर होणारा परिणाम अभ्यासणे.

संशोधन पद्धती : या अभ्यासासाठी 'द्वितीयक स्रोत' पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. यामध्ये सरकारी अहवाल, परराष्ट्र मंत्रालयाची अधिकृत प्रकाशने, आंतरराष्ट्रीय संबंधांवरील पुस्तके, वर्तमानपत्रातील लेख आणि विश्वासार्ह वेबसाईटवरील माहितीचे विश्लेषण करून निष्कर्ष काढले आहेत.

विषय विवेचन :

हिंद महासागराच्या नकाशावर नजर टाकल्यास मालदीव हा देश एखाद्या छोट्या ठिपक्यासारखा वाटत असला, तरी जागतिक भू-राजकारणात त्याचे स्थान अत्यंत कळीचे आहे. मालदीव हा सुमारे १,२०० प्रवाळ बेटांचा समूह असून तो उत्तर-दक्षिण असा पसरलेला आहे. त्याचे हे भौगोलिक स्थान हिंद महासागरातील मुख्य सागरी व्यापारी मार्गांच्या अगदी जवळ आहे. जगातील एकूण कच्च्या तेलाच्या व्यापारापैकी मोठा हिस्सा आणि अर्ध्याहून अधिक व्यापारी जहाजे मालदीवच्या अगदी जवळून जाणाऱ्या अरबी समुद्रातील मार्गांचा वापर करतात. यामुळे, जर एखाद्या महाशक्तीचे मालदीववर नियंत्रण असेल, तर ती शक्ती संपूर्ण हिंद महासागरातील व्यापारावर आणि ऊर्जेच्या पुरवठ्यावर प्रभाव टाकू शकते.

भारताच्या दृष्टिकोनातून मालदीवचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे. भारताच्या लक्षद्वीप बेटांपासून मालदीव केवळ ७०० किमी अंतरावर आहे, तर भारताच्या मुख्य भूमीपासून (मिनीकॉय बेट) ते अवघ्या १०० किमीच्या अंतरावर आहे. भारताच्या दक्षिण सागरी सीमेचे रक्षण करण्यासाठी मालदीव हा एक नैसर्गिक 'सुरक्षा स्तंभ' म्हणून काम करतो. भारताच्या ७,५०० किमी लांबीच्या किनारपट्टीची सुरक्षा ही हिंद महासागरातील शांततेवर अवलंबून आहे. जर मालदीवमध्ये भारताच्या

विरोधी असलेल्या शक्तींचा (उदा. चीन) वावर वाढला, तर भारताच्या सुरक्षिततेला थेट धोका निर्माण होऊ शकतो. म्हणूनच, भारताच्या 'नेबरहुड फर्स्ट' (शेजारी प्रथम) आणि 'सागर' या धोरणांमध्ये मालदीवला सर्वोच्च प्राधान्य देण्यात आले आहे.

सामरिक दृष्टिकोनातून पाहिले तर, मालदीव हे हिंद महासागराचे 'प्रवेशद्वार' मानले जाते. अरबी समुद्र आणि बंगालचा उपसागर यांना जोडणाऱ्या सागरी मार्गांवर लक्ष ठेवण्यासाठी मालदीवचे स्थान अत्यंत सोयीचे आहे. अलिकडच्या काळात चीनने आपल्या 'स्ट्रिंग ऑफ पर्ल्स' धोरणांतर्गत मालदीवमधील बंदरांचा विकास करण्याचा आणि तिथे गुंतवणूक करण्याचा मोठा प्रयत्न केला आहे. चीनचा हा वाढता हस्तक्षेप भारतासाठी चिंतेचा विषय आहे, कारण मालदीवमधील चीनचे लष्करी अस्तित्व भारताच्या नौदलाच्या हालचालींवर मर्यादा आणू शकते. या आव्हानाला तोंड देण्यासाठी भारताने मालदीवला रडार यंत्रणा, तटरक्षक दलाची जहाजे आणि हेलिकॉप्टर्स देऊन तिथली सुरक्षा यंत्रणा मजबूत करण्यात मदत केली आहे.

केवळ सुरक्षाच नव्हे, तर दहशतवाद, चाचेगिरी आणि अमली पदार्थांची तस्करी रोखण्यासाठीही मालदीवचे सहकार्य भारतासाठी अनिवार्य आहे. हिंदी महासागरातील 'नेट सिक्युरिटी प्रोव्हायडर' ही भारताची प्रतिमा टिकवून ठेवण्यासाठी मालदीवसोबतचे मैत्रीपूर्ण संबंध ही काळाची गरज आहे. थोडक्यात सांगायचे तर, मालदीवचे भौगोलिक स्थान हे त्याला हिंद महासागरातील 'अनघोषित राजधानी' बनवते, जिथून संपूर्ण महासागराच्या राजकारणाची सूत्रे हलवली जाऊ शकतात. भारतासाठी मालदीवचे स्थैर्य आणि मैत्री ही केवळ राजनैतिक गरज नसून ती राष्ट्रीय सुरक्षेची गरज आहे.

भारत आणि मालदीव: ऐतिहासिक सुरक्षा सहकार्य

भारत आणि मालदीव यांच्यातील सुरक्षा संबंध हे केवळ दोन शेजारी देशांमधील औपचारिक करार नसून, ते एका खोल विश्वासावर आणि भौगोलिक अपरिहार्यतेवर आधारलेले आहेत. हिंद महासागराच्या मध्यभागी असलेल्या मालदीवच्या सुरक्षेची जबाबदारी भारताने ऐतिहासिक काळापासून एका 'मोठ्या भावाच्या' भूमिकेतून बजावली आहे. या सहकार्याचा पाया खऱ्या अर्थाने १९८८ मध्ये रचला गेला, जेव्हा मालदीवमध्ये लोकशाही मार्गाने निवडून आलेले सरकार पाडण्याचा सशस्त्र प्रयत्न झाला. तेव्हापासून आजपर्यंत, भारताने मालदीवला 'नेट सिक्युरिटी प्रोव्हायडर' म्हणून नेहमीच साथ दिली आहे. भारत-मालदीव सुरक्षा सहकार्यातील सर्वात तेजस्वी अध्याय म्हणजे 'ऑपरेशन कॅक्टस' होय. नोव्हेंबर १९८८ मध्ये, अब्दुल्ला लुथुफीच्या नेतृत्वाखालील श्रीलंकेच्या तमिळ फुटीरतावादी गटाने मालदीवचे तत्कालीन अध्यक्ष मौमून अब्दुल गयूम यांचे सरकार उलथून टाकण्याचा प्रयत्न केला. राजधानी मालेवर दहशतवाद्यांनी ताबा मिळवला होता. अशा कठीण प्रसंगी अध्यक्ष गयूम यांनी भारताकडे लष्करी मदतीची विनंती केली. तत्कालीन भारतीय पंतप्रधान राजीव गांधी यांनी त्वरित प्रतिसाद देत भारतीय निमलष्करी दलाच्या विमानांना मालदीवकडे रवाना केले. भारतीय कमांडोंनी अवघ्या काही तासांत माले विमानतळ आणि राजधानीवर नियंत्रण मिळवून दहशतवाद्यांचा पराभव केला आणि गयूम यांचे सरकार वाचवले. या घटनेने जगाला हे दाखवून दिले की, भारत आपल्या शेजाऱ्यांच्या सुरक्षेसाठी किती कटिबद्ध आहे आणि हिंद महासागरात भारताची लष्करी क्षमता किती प्रभावी आहे.

१९८८ च्या या घटनेनंतर दोन्ही देशांमधील सुरक्षा सहकार्य अधिक संस्थात्मक झाले. भारताने मालदीवच्या राष्ट्रीय संरक्षण दलाला (MNDF) प्रशिक्षण आणि आधुनिक शस्त्रास्त्रे देण्यास सुरुवात केली. आजही मालदीवच्या लष्करी अधिकाऱ्यांचे ७० टक्क्यांहून अधिक प्रशिक्षण भारतात पार पडते. केवळ लष्करीच नव्हे, तर सागरी सुरक्षेच्या बाबतीतही भारताने मालदीवला मोलाची मदत केली आहे. भारताने मालदीवला 'आयएनएस तिलींचंग' आणि 'आयएनएस हुरवे' सारखी गस्ती जहाजे भेट दिली आहेत, ज्यांच्या माध्यमातून मालदीव आपल्या विशाल सागरी क्षेत्राचे रक्षण करतो. तसेच, मालदीवच्या आकाशात पाळत ठेवण्यासाठी आणि वैद्यकीय आपत्कालीन सेवांसाठी भारताने दोन प्रगत हलकी हेलिकॉप्टर्स आणि एक डॉर्नियर विमान पुरवले आहे, जे आजही तिथे तैनात आहेत.

भारत आणि मालदीव यांच्यातील सुरक्षेचा आणखी एक महत्त्वाचा पैलू म्हणजे संयुक्त लष्करी सराव. १९९१ पासून दोन्ही देशांचे तटरक्षक दल 'दोस्ती' नावाचा द्विवार्षिक सराव आयोजित करतात. पुढे यात श्रीलंकेचाही समावेश झाला. या सरावामुळे समुद्रातील चाचेगिरी रोखणे, शोध आणि बचाव कार्य आणि समुद्रात होणारी तेल गळती रोखणे यात दोन्ही देशांमध्ये समन्वय निर्माण झाला आहे.

२१ व्या शतकात सुरक्षा सहकार्याची व्याप्ती आणखी वाढली आहे. 'कोलंबो सुरक्षा कॉन्क्लेव्ह' या प्रादेशिक व्यासपीठाच्या माध्यमातून भारत, मालदीव, श्रीलंका आणि मॉरिशस एकत्रितपणे हिंद महासागरातील अमली पदार्थांची

तस्करी, मानवी तस्करी आणि सायबर सुरक्षेसारख्या आव्हानांशी लढत आहेत. मालदीवच्या किनारपट्टीवर भारताने 'कोस्टल रडार चेन' उभारण्यास मदत केली आहे, ज्यामुळे भारताच्या दक्षिण सागरी सीमेवर आणि मालदीवच्या परिसरात होणाऱ्या संशयास्पद हालचालींवर २४ तास लक्ष ठेवणे शक्य झाले आहे. तथापि, हे ऐतिहासिक सुरक्षा सहकार्य नेहमीच सुरळीत राहिले आहे असे नाही. मालदीवमधील अंतर्गत राजकीय बदल, विशेषतः अब्दुल्ला यामीन आणि सध्याचे अध्यक्ष मोहम्मद मुइझ्झू यांच्या कार्यकाळात 'इंडिया आउट' सारख्या मोहिमांमुळे या सहकार्यात काही अडथळे आले आहेत. मालदीवमधील भारतीय लष्करी कर्मचाऱ्यांच्या उपस्थितीवरून राजकारण केले गेले असले, तरी वस्तुस्थिती हीच आहे की, मालदीवच्या सुरक्षिततेसाठी आणि नैसर्गिक आपत्तीच्या काळात उदा. २००४ ची त्सुनामी किंवा २०१४ चे पाणी संकट भारत हाच सर्वात पहिला आणि विश्वासार्ह मदतीचा हात ठरला आहे.

भारत आणि मालदीव यांचे सुरक्षा सहकार्य हे केवळ लष्करी करार नसून ते हिंद महासागरातील शांततेचे रक्षण करणारे कवच आहे. चीनचा या भागातील वाढता प्रभाव पाहता, भारताला आपल्या या ऐतिहासिक मित्रराष्ट्रासोबतचे सुरक्षा संबंध अधिक लवचिक आणि आधुनिक बनवावे लागतील. मालदीवचे स्वातंत्र्य आणि सार्वभौमत्व अबाधित राखतानाच भारताने आपली सुरक्षा हितसंबंध जपणे, हेच भविष्यातील या मैत्रीचे मुख्य सूत्र असेल.

मालदीवमधील राजकीय अस्थिरता आणि भारताची सुरक्षा:

मालदीवचे अंतर्गत राजकारण आणि भारताची राष्ट्रीय सुरक्षा यांचा अत्यंत जवळचा संबंध आहे. हिंद महासागरातील मालदीवचे स्थान भारताच्या दक्षिण सागरी सीमेसाठी 'कवच' म्हणून काम करते. मात्र, गेल्या दशकात मालदीवमधील सत्ता बदलांमुळे आणि राजकीय विचारसरणीतील टोकाच्या बदलांमुळे भारताच्या सुरक्षा धोरणांसमोर मोठी आव्हाने उभी राहिली आहेत. मालदीवचे राजकारण प्रामुख्याने 'भारत-धार्जिणे' आणि 'चीन-धार्जिणे' अशा दोन गटांत विभागले गेले आहे, ज्याचा थेट परिणाम भारताच्या सामरिक हितसंबंधांवर होतो. जेव्हा मालदीवमध्ये अब्दुल्ला यामीन किंवा सध्याचे अध्यक्ष मोहम्मद मुइझ्झू यांच्यासारखे नेते सत्तेवर येतात, तेव्हा 'इंडिया आउट' सारख्या मोहिमांना वेग येतो. या मोहिमेचा मुख्य उद्देश मालदीवमधील भारतीय लष्करी उपस्थिती आणि सुरक्षा सहकार्य कमी करणे हा असतो. मालदीवच्या सुरक्षेसाठी भारताने दिलेली हेलिकॉप्टर्स आणि डॉर्नियर विमाने चालवण्यासाठी तैनात असलेल्या भारतीय तांत्रिक कर्मचाऱ्यांना हटवण्याची मागणी ही केवळ राजकीय नसून ती भारताच्या सागरी देखरेख क्षमतेवर मर्यादा आणणारी ठरते. जर भारताची ही 'डोळे आणि कान' मानली जाणारी यंत्रणा तिथून हटवली गेली, तर अरबी समुद्रातील संशयास्पद हालचालींवर लक्ष ठेवणे भारतासाठी कठीण होऊ शकते.

मालदीवमधील राजकीय बदलांचा सर्वात गंभीर परिणाम म्हणजे तिथे वाढलेला चीनचा हस्तक्षेप. चीन आपल्या 'बेल्ट अँड रोड इनिशिएटिव्ह' अंतर्गत मालदीवला मोठ्या प्रमाणावर कर्ज देऊन तिथे पायाभूत सुविधांचे जाळे विणत आहे. जेव्हा मालदीवचे सरकार चीनच्या बाजूने झुकते, तेव्हा चीनला तिथे कृत्रिम बेटे तयार करण्याची किंवा बंदरांचा विकास करण्याची संधी मिळते. भारतासाठी सर्वात मोठी भीती ही आहे की, भविष्यात चीन या व्यापारी बंदरांचे रूपांतर लष्करी तळांमध्ये करू शकतो. जर मालदीवमध्ये चीनची नौदल उपस्थिती वाढली, तर भारताच्या 'स्ट्रिंग ऑफ पर्ल्स' विरोधातील रणनीतीला मोठा धक्का बसू शकतो. हे भारताच्या दक्षिण किनारपट्टीसाठी आणि व्यापारी जहाजांच्या सुरक्षिततेसाठी एक कायमस्वरूपी डोकेदुखी ठरू शकते. याशिवाय, मालदीवमधील राजकीय अस्थिरतेमुळे धार्मिक मूलतत्त्ववाद आणि कट्टरतावादालाही खतपाणी मिळण्याची शक्यता असते. जर तिथले शासन कमकुवत झाले, तर दहशतवादी संघटना या बेटांचा वापर अमली पदार्थांची तस्करी किंवा मानवी तस्करीसाठी करू शकतात. भारताच्या ईशान्य आणि दक्षिण भागात होणाऱ्या तस्करीचे धागेदोरे अनेकदा मालदीवशी जोडलेले असतात. त्यामुळे, मालदीवमध्ये एक स्थिर आणि भारताशी सहकार्य करणारे सरकार असणे हे केवळ राजनैतिक यश नसून ती भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेची गरज आहे.

भारत-मालदीव संबंध: 'सॉफ्ट पॉवर' आणि विकास प्रकल्पांची निर्णायक भूमिका

भारत आणि मालदीव यांच्यातील संबंध केवळ लष्करी करारांवर आधारित नसून, ते 'सॉफ्ट पॉवर' आणि सर्वांगीण विकास प्रकल्पांच्या भक्कम पायावर उभे आहेत. भारताने मालदीवमध्ये केवळ एक सुरक्षा रक्षक म्हणून नव्हे, तर एक विश्वासार्ह 'विकास भागीदार' म्हणून आपली प्रतिमा निर्माण केली आहे. भारताची ही 'सॉफ्ट पॉवर' संस्कृती, शिक्षण, आरोग्य आणि पायाभूत सुविधांच्या माध्यमातून मालदीवच्या जनमानसात खोलवर रुजली आहे. जेव्हा एखादा देश दुसऱ्या देशाच्या सामाजिक आणि आर्थिक प्रगतीत मोलाचा वाटा उचलतो, तेव्हा त्या दोन देशांमधील संबंध केवळ राजकीय न राहता ते

भावनिक आणि विश्वासाचे बनतात. मालदीवच्या इतिहासातील आतापर्यंतचा सर्वात मोठा पायाभूत सुविधा प्रकल्प म्हणजे 'ग्रेटर माले कनेक्टिव्हिटी प्रोजेक्ट' होय. भारताच्या आर्थिक मदतीने आणि तांत्रिक सहकार्याने साकारत असलेला हा प्रकल्प मालदीवच्या अर्थव्यवस्थेचा चेहरामोहरा बदलणारा ठरणार आहे. ६.७४ किमी लांबीचा हा पूल माले शहराला विलिन्गिली, गुलहिफालू आणि थिलाफुशी या बेटांशी जोडेल. हा केवळ रस्ते जोडणीचा प्रकल्प नसून, तो मालदीवच्या व्यापार, उद्योग आणि पर्यटनाला नवीन गती देणारा 'इकॉनॉमिक कॉरिडॉर' आहे. चीनच्या 'ब्रिज ऑफ फ्रेंडशिप'ला भारताने दिलेले हे एक ठोस आणि पारदर्शक उत्तर आहे, जे भारताच्या विकासकामातील गुणवत्तेचा पुरावा देते.

भारताने नेहमीच मालदीवसाठी 'संकट काळातील मित्र' म्हणून भूमिका बजावली आहे. याचे सर्वात मोठे उदाहरण म्हणजे कोरोना महामारीच्या काळातील 'ऑपरेशन संजीवनी'. जेव्हा संपूर्ण जगाची पुरवठा साखळी विस्कळीत झाली होती, तेव्हा भारताने हवाई दलाच्या विमानांद्वारे ६.२ टन अत्यावश्यक औषधे आणि त्यानंतर 'लस मैत्री' अंतर्गत कोविशिल्ड लसींचे डोस मालदीवला पाठवले. या मदतीने भारताने आपली 'नेट सिक्युरिटी प्रोव्हायडर' आणि 'जगाचे औषधालय' ही प्रतिमा अधिक गडद केली. याशिवाय, माले येथील 'इंदिरा गांधी मेमोरियल हॉस्पिटल' हे आजही मालदीवमधील सर्वात मोठे आरोग्य केंद्र असून, ते भारताच्या आरोग्याभिमुख सॉफ्ट पॉवरचे जिवंत प्रतीक आहे.

भारताने मालदीवमधील तरुणांच्या भविष्यासाठी शिक्षण आणि कौशल्य विकासावर मोठा भर दिला आहे. 'नॅशनल कॉलेज फॉर पोलिसिंग अँड लॉ एन्फोर्समेंट' सारख्या प्रकल्पांमधून मालदीवच्या प्रशासकीय क्षमतेत वाढ केली जात आहे. दरवर्षी मालदीवच्या शेकडो विद्यार्थ्यांना भारताकडून शिष्यवृत्ती दिली जाते, ज्यामुळे तिथे एक 'भारत-स्नेही' तरुण पिढी तयार होत आहे. योग, बॉलीवूड, क्रिकेट आणि सामायिक खाद्यसंस्कृती यांसारख्या घटकांनी दोन्ही देशांतील जनतेला एकमेकांच्या जवळ आणले आहे. ही सांस्कृतिक जवळीक राजकीय अस्थिरतेच्या काळातही संबंधांमधील कटुता कमी करण्यास मदत करते.

एकूणच भारताने मालदीवमध्ये राबवलेले प्रकल्प हे तिथल्या स्थानिक गरजांशी सुसंगत आहेत. चीनच्या कर्जाधारित धोरणांच्या विरुद्ध, भारताची मदत ही मालदीवच्या सार्वभौमत्वाचा आदर करणारी आणि पारदर्शक आहे. 'सॉफ्ट पॉवर' आणि शाश्वत विकास प्रकल्पांच्या या दुहेरी धोरणामुळेच मालदीवमध्ये कितीही सत्तांतरे झाली, तरी भारताचे महत्त्व कमी होऊ शकत नाही. भविष्यातही या 'सॉफ्ट पॉवर'चा प्रभावी वापर करणे हेच भारताच्या यशस्वी परराष्ट्र धोरणाचे सूत्र असेल.

मालदीवमधील अंतर्गत राजकारणात अनेकदा 'इंडिया फर्स्ट' विरुद्ध 'इंडिया आऊट' अशा मोहिमा चालवल्या जातात. मात्र, भौगोलिक सत्य हेच आहे की मालदीवच्या सुरक्षेसाठी भारत हा सर्वात जवळचा आणि विश्वासार्ह पर्याय आहे. भारताने आपल्या 'सॉफ्ट पॉवर'चा वापर करून तिथल्या जनतेचा विश्वास संपादन करणे आणि चीनच्या दबावाचा सामना करण्यासाठी मालदीवला एक सक्षम पर्याय देणे गरजेचे आहे. हिंद महासागरातील शांतता ही केवळ भारताच्या नव्हे, तर संपूर्ण जगाच्या हिताची आहे. भारत-मालदीव संबंध हे या शांततेचा पाया आहेत. बदलत्या जागतिक समीकरणांमध्ये भारताने मालदीवसोबतचे संबंध अधिक लवचिक आणि विकासाभिमुख ठेवल्यास, हिंद महासागरातील भारताचे वर्चस्व अबाधित राहील.

निष्कर्ष :

भारत आणि मालदीव यांच्यातील संबंध केवळ दोन राष्ट्रांमधील द्विपक्षीय मैत्री नसून, ते संपूर्ण हिंद महासागरातील शांतता आणि स्थैर्याचा मुख्य आधारस्तंभ आहेत. मालदीवचे भौगोलिक स्थान सामरिकदृष्ट्या इतके महत्त्वाचे आहे की, तिथली प्रत्येक राजकीय हालचाल हिंदी महासागरातील सुरक्षिततेवर परिणाम करते. जरी मालदीवमधील अंतर्गत राजकारण वेळोवेळी बदलत असले आणि तिथल्या सत्तांतरामुळे कधीकधी भारतविरोधी सूर उमटत असला, तरी 'भौगोलिक सत्य' नाकारता येत नाही. मालदीव हा चारही बाजूंनी समुद्राने वेढलेला देश असल्याने, कोणत्याही आपत्कालीन परिस्थितीत, मग ते नैसर्गिक संकट असो वा सुरक्षाविषयक धोका, सर्वात आधी धावून येणारा देश हा भारतच असतो.

भारताचे 'नेबरहूड फर्स्ट' आणि 'सागर' (SAGAR - Security and Growth for All in the Region) हे धोरण मालदीवसाठी अत्यंत पूरक आहे. मालदीवला आपली सुरक्षा आणि आर्थिक प्रगती टिकवून ठेवण्यासाठी भारताच्या सहकार्याची अपरिहार्यता आहे. भविष्यात हे संबंध अधिक दृढ करण्यासाठी भारताने आपल्या 'सॉफ्ट पॉवर'चा प्रभावी वापर करणे आवश्यक आहे. यामध्ये शिक्षण, आरोग्य सेवा, आपत्ती व्यवस्थापन आणि सांस्कृतिक देवाणघेवाण या क्षेत्रांतील

मदतीचा समावेश होतो. भारताने मालदीवमध्ये राबवलेले पायाभूत सुविधांचे प्रकल्प, जसे की 'ग्रेटर माले कनेक्टिव्हिटी प्रोजेक्ट', हे केवळ आर्थिक नसून ते विश्वासाचे प्रतीक आहेत. चीनसारख्या विस्तारवादी शक्तींच्या वाढत्या प्रभावाच्या पार्श्वभूमीवर, भारताने मालदीवच्या अंतर्गत राजकारणात हस्तक्षेप न करता, त्यांच्या विकासात एक 'विश्वासार्ह भागीदार' म्हणून राहणे महत्त्वाचे आहे. मालदीवमधील जनतेचा विश्वास संपादन करणे आणि त्यांच्या गरजेनुसार विकास प्रकल्पांना गती देणे, हेच भारताचे यशस्वी दीर्घकालीन धोरण ठरेल. शेवटी, एक सुरक्षित आणि स्थिर मालदीव हाच भारताच्या सागरी सीमांच्या सुरक्षेची खात्री देऊ शकतो.

संदर्भ सूची :

१. एस. जयशंकर, The India Way: Strategies for an Uncertain World, हार्पर कॉलिन्स प्रकाशन, २०२०.

२. व्ही. पी. दत्त, India's Foreign Policy, विकास पब्लिशिंग हाऊस, नवी दिल्ली, २०१५. ३. शैलेंद्र देवळाणकर, भारतीय परराष्ट्र धोरण: नवे प्रवाह, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद, २०१९.

४.परराष्ट्र मंत्रालय, भारत सरकार (Ministry of External Affairs - MEA):

- India-Maldives Bilateral Relations Report (2023-24): भारत आणि मालदीव यांच्यातील द्विपक्षीय संबंधांचा अधिकृत लेखाजोखा.
- Prime Minister's Vision of SAGAR (Security and Growth for All in the Region): हिंद महासागरातील भारताच्या धोरणात्मक उद्दिष्टांची माहिती.

५.मालदीव सरकार (Government of Maldives): Ministry of Foreign Affairs, Maldives: 'ग्रेटर माले कनेक्टिव्हिटी प्रोजेक्ट' (GMCP) आणि भारतीय मदतीबद्दलचे अधिकृत प्रसिद्धीपत्रक.

६.The Hindu: "India-Maldives relations: A rollercoaster ride in the Indian Ocean" (विशेष लेख आणि संपादकीय).

७.The Times of India: "Operation Sanjeevani: India's medical diplomacy with Maldives during COVID-19."

८.Indian Express: "The 'India Out' campaign and changing dynamics in Male."

९.BBC News: "China vs India: The struggle for influence in the Maldives."

१०.Observer Research Foundation (ORF): Research Paper: "The Maldives' 'India First' Policy vs the 'China Factor'.